

покоління незалежної України (1991 – 2001 рр.). Щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2001 року). - К., 2002. – С. 143; 17. Про становище молоді в Україні (за підсумками 1999 року.). Щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України. – К., 2000. – С. 111; 18. Там само. – С. 113.

Л.В.Прокопчук

ВЗАЄМИНИ МІЖ ПРАВОСЛАВНИМИ ЦЕРКВАМИ В УКРАЇНІ (1990-і РР.)

Процеси демократизації суспільного життя, що мали місце в СРСР в кінці 1980-х рр., сприяли розвитку релігійності населення та активізації церковного життя. Держава стала на шлях цивілізованих відносин з Церквою. Даний процес продовжувався і після отримання Україною незалежності. Було вироблене демократичне законодавство, яке гарантувало безперешкодне сповідання релігії і сприяло формуванню державно-церковних відносин, які відповідають міжнародним демократично-правовим критеріям і стандартам.

Радикальні зміни в суспільному житті оживили релігійно-національні почуття, які довгий час пригнічувались радянською владою, наслідком чого постало відродження УГКЦ, УАПЦ. Національні настрої вплинули й на структури РПЦ в Україні – УПЦ. Частина українських священнослужителів цієї Церкви виявила свій інтерес до автокефалії і внаслідок розколу в УПЦ постала нова Церква – УПЦ КП. Взаємини між різними Церквами виявилися складними і суперечливими.

До проблеми відносин між Православними церквами в Україні у 1990-і роки науковці виявили гострий інтерес із самого початку виникнення міжконфесійного конфлікту. Дослідження належать, головним чином, перу політологів, філософів-релігієзнавців, соціологів. В історичній науці дана проблема піднімалась досить рідко, найбільше вона проаналізована в кандидатській дисертації Н. Белікової “Релігійні конфесії України (кінець 80-х – 90-і роки ХХ століття)”. Однак автор торкається не лише взаємин між Православними церквами, а всього кола міжконфесійних стосунків.

Значну увагу міжцерковним взаєминам приділив політолог С. Смирнов у своїй кандидатській дисертації “Православ’я в контексті сучасних соціально-політичних процесів в Україні (90-і роки)”.

Взаємини між Православними церквами розглядались оглядачами журналу “Людина і світ” В. Бондаренком та В. Єленським, окремими авторами статей, поміченими в збірниках матеріалів наукових конференцій “Християнство на межі тисячоліть: економічні, правові, історичні та культурологічні аспекти” (Київ, 2001), “Релігія і суспільство в Україні: фактори змін” (К., 1998), “Екуменізм і проблеми міжконфесійних відносин в Україні” (Київ, 2001, “Міжконфесійні відносини в Україні: науковий аналіз і реалії сьогодення”), окремих наукових збірниках та ін. Однак автори торкались проблеми в основному побіжно. Тому в даній статті автор намагалась заповнити прогалини і комплексно проаналізувати проблему.

Міжконфесійні стосунки в 1990-і роки характеризуються загостренням конфліктів у першій третині 1990-х років з поступовим їх переходом в пасивну стадію. Перш ніж заглиблюватись в дану проблематику, розберемось що ж таке релігійний конфлікт? На думку багатьох сучасних дослідників, він є “зіткненням релігійних груп та індивідів з приводу різних позицій в питаннях віровчення, релігійної діяльності та правил побудови релігійних організацій”¹. Підтвердженням цих базисних моментів є історія релігії і, зокрема, християнства, коли відбувався поділ Церкви на католицьку і православну, виділення протестантських організацій з Римо-католицької церкви, і в подальшому утворення з них Протестантських церков.

Умовою виникнення релігійних конфліктів можуть бути позаконфесійні відносини. Церква є не лише релігійним інститутом, а також соціальним, і виконує багато соціальних функцій. Вони визначають її соціальний статус та роль. Соціальні функції Церкви спрямовані на реалізацію широкого спектру суспільних потреб: правових, політичних,

культурних, просвітницьких, моральних, комунікативних і т.д. Мета, завдання, вектори спрямування позаконфесійних функцій залежать від релігійної ідеології і позиції Церкви стосовно суспільства. Значний вплив на реалізацію соціальних функцій Церкви мають взаємовідносини між державою і Церквою. Вони можуть послаблювати або посилювати міжконфесійні протиріччя.

Щодо міжцерковних конфліктів в Україні, то слід відзначити, що вони були неминучими з багатьох причин. В період існування радянської держави відбувалось грубе втручання влади у релігійну сферу. Відбувалось пригнічення релігійних почуттів населення. З послабленням тоталітарного режиму різні пригнічення почуттів проривались назовні у вигляді конфліктів. В Україні це стосується насамперед діяльності греко-католиків. Радянський режим, давши хід демократичним процесам, однак зволікав з реєстрацією греко-католицьких та автокефальних православних громад. Проблема посилювалась некомпетентним втручанням чиновників та тенденційними виступами в засобах масової інформації. Міжцерковні протиріччя намагались використати в своїх цілях і різні політичні партії та громадські організації. Значну роль зіграв також майновий фактор – право володіння культовими спорудами та церковним майном. Була також відсутня правова база розв'язання конфліктів. Дані причини міжцерковних конфліктів варто назвати зовнішніми. Існували також і внутрішні. Серед них були церковно-догматичні розходження, нетерпимість до віровчень інших конфесій, намагання отримати (чи мати) привілеї за рахунок інших, користування значним впливом в релігійних громадах екстремістськи налаштованих осіб, недостатність ініціатив керівників конфесій щодо досягнення взаєморозуміння тощо.

В Україні міжцерковні конфлікти посилювались процесами, які відбувались у суспільному житті країни. З кінця 1980-х років Україна переживала етнополітичний ренесанс. Як відзначається в дослідженні С. Смирнова, “під етнополітичним ренесансом слід розуміти, з одного боку, бурхливе зростання етнічної та національної самосвідомості, усвідомлення існування специфічно-особливих етнічних та національних інтересів, підвищення ваги й значимості національної ідеї, інтенсивні процеси націоналізму тощо. З іншого – швидкий і могутній процес політизації етносів, під яким мається на увазі розуміння етносами благодіючого впливу на них політики, їх вихід на арену політичного життя, зростання ролі, яку вони відіграють і ще довго будуть відігравати, тобто йдеться про перетворення етносу з об'єкта політики в її суб'єкт”².

В умовах етнополітичного ренесансу все, що походило від Москви, значною частиною патріотично налаштованого населення сприймалось як чуже, вороже, “окупантське”. Багато віруючих не могли “пробачити” Руській православній церкві її роль у русифікації України, взагалі не бажали мати справу з конфесією, центр якої міститься у Москві – столиці колишньої радянської імперії. Таким чином можна говорити, що конфлікти між основними конфесіями України значною мірою були похідними від багатолітньої політики радянської влади. Активістам окремих політичних партій та громадських рухів досить було легко їх роздмухати до вибухового стану.

У розв'язанні конфліктів не можна вважати винними одну чи одні конфесії, а іншу (інші) – правою. До їх розв'язання доклали чимало зусиль не лише віруючі, але й духовенство усіх основних конфесій. Відбувався відступ від самого духу християнства. Багато людей, втягнутих у конфлікт, взагалі мали слабкі уявлення, що таке вчення Христа.

Слід зауважити, що хоча причини міжконфесійних і внутрішніх церковних протистоянь досить глибоко кореняться у національному, релігійно-догматичному й історичному контексті, однак значною мірою вони підсилювались політичною й економічною ситуацією в Україні. Впливали на них і невирішеність проблем власності на споруди культу, боротьба за сфери впливу церковних діячів, які очолювали різні Православні церкви. Амбітність та політична заангажованість православних владик явно не сприяла єднанню. Жодна з православних структур так і не змогла очолити процес об'єднання. Натомість окремі з них намагались здійснити своє посилення за допомогою державної влади.

Так, керівництво УПЦ КП, спираючись на певні урядові та політичні кола, доклало чимало зусиль для припинення організаційної діяльності УАПЦ. При цьому останній було навіть відмовлено в реєстрації. Генеральному прокурору України довелося оскаржувати незаконні дії Ради у справах релігій. До висновків про дискримінацію Української православної церкви в Україні прийшла і делегація Всесвітньої Ради Церков та Конференції Європейських Церков³.

Дуже часто місцеві релігійні конфлікти були інспіровані тутешнім духовенством. Голова підкомісії з питань релігій Верховної Ради України першого скликання народний депутат З. Дума заявляв, що йому особисто не раз доводилося чути, як священники УАПЦ говорили про представників іншої Церкви, що вони “кати, вороги, що їх не повинно бути на нашій землі. І якщо їх не дорізали колись козаки, то тепер нам треба дорізати”. Те ж саме повторювали представники УПЦ про греко-католиків, а про автокефалістів казали, що вони розкольники, хриstopродавці, і їх не можна визнавати. Таким чином в запалі міжконфесійного протистояння священнослужителі “випускали з пляшки джина”, з яким потім не могли і самі справитися. Тому спроби примирення часто заходили в глухий кут. На міжконфесійних зустрічах замість кроків до реального порозуміння лунали претензії та вимоги⁴.

Про причетність духовенства до розпалювання міжконфесійних конфліктів говорили і самі священники. Так, представник УАПЦ, декан Снятинський, отець Марусяк у своєму виступі прямо заявив, що винні не люди, винні священнослужителі, єпископи, які змагалися між собою за посади, за гроші, за квартири, за машини. Таким чином це свідчить, що значною мірою причина внутрішньоконфесійної ворожнечі полягала в церковно-шовіністичних чи навіть кар’єристських устремліннях окремої частини духовенства⁵.

Частина духовенства, дозволивши себе втягнути в конфлікт, також ставала “слухняним зряддям” в руках політики. Міжправославний конфлікт мав місце головним чином на Волині й Буковині. На думку окремих авторів, він був складнішим, ніж православно-греко-католицький. На осінь 1997 р. в 15 населених пунктах Рівненської області існувала напруга у зв’язку з вимогами однієї із сторін (переважно Київського патріархату) ввести почергове користування храмами. Особливо гострою була ситуація в містах Костопіль та Сарни, де громади УПЦ користувалися храмами одноособово. 12 конфліктних поселень налічувалось у Чернівецькій області. Тут в селах Стрілецький Кут та Ставчани напруга зберігалась впродовж 5 років⁶.

Слід відзначити, що конфлікт між різними конфесіями впродовж років змінював свій характер. Якщо в кінці 1980-х – початку 1990-х рр. внутрішня напруженість у православному середовищі визначалась різним ставленням віруючих і особливо вищого духовенства до проблем незалежності Православної церкви, то вже в середині 1990-х рр. воно стало досить відносним. На Всеукраїнській православної конференції, що мала місце в кінці 1992 р., про своє прагнення досягти статусу автокефалії заявили представники УПЦ. Ця ж мета ще раніше декларувалась УПЦ КП та УАПЦ. Таким чином протиріччя щодо автокефалії, яке було основним чинником здійснення розколу, значною мірою втратило свої домінуючі позиції. Однак напруження між православними конфесіями не спало. Конфлікт з площини ідейної перейшов в особистісну.

В той же час на рафіновані міфологеми перетворюються гасла “автокефалії Православної церкви в Україні”, “участі Церкви в розбудові Української держави”. Насправді ж мова йшла не стільки про утворення в Україні єдиної Православної автокефальної церкви, скільки про збереження престижу тих релігійних груп, які ці лозунги висували.

Високий ступінь конфліктності існував не лише на місцевому рівні, але й в офіційних взаємовідносинах православних конфесій. Щоб краще зрозуміти дану проблему взаємовідносин між різними православними конфесіями, зупинимось на вагомих подіях в релігійному житті України.

В липні 1992 р. делегація УПЦ КП відвідала Константинополь. Під час зустрічі зі

Вселенським патріархом Варфоломієм з її членами було порушено питання автокефалії УПЦ КП. Варфоломій висловив думку, що значною перешкодою на шляху до здійснення автокефалії є розділеність Церкви. Він також відзначив, що не може визнати УПЦ КП, принаймні зараз, бо це призведе до міжцерковної боротьби і зашкодить взаємовідносинам Константинопольського патріарха з Московським патріархатом⁷.

Ситуація щодо УПЦ КП ускладнилась тим, що її не визнав сам Мстислав, якого було заочно обрано її патріархом. У своєму зверненні до єпископату духовенства та мирян УАПЦ від 20 жовтня 1992 р. він закликав не визнавати рішення Всеукраїнського православного собору 25–26 червня 1992 р., Комітету по захисту православ'я, а також тієї частини єпископату, що прийняла рішення згаданого Собору обов'язковими⁸.

24 грудня 1992 р. патріарх Мстислав навіть звернувся до Президента, Кабінету Міністрів із заявою, в якій висувалась вимога скасувати рішення Всеукраїнського собору як такі, що суперечать статуту про управління УАПЦ.

Після смерті патріарха Мстислава розкол ввійшов в нову фазу. Патріархів обрали УПЦ КП та УАПЦ. Патріархом УПЦ КП Всеукраїнським Православним собором 21 жовтня 1993 р. був обраний Володимир (Романюк), колишній митрополит Чернігівський і Сумський. Його інаугурація відбулась 24 жовтня 1993 р. в Софійському соборі⁹.

7 вересня 1993 р. на Другому Помісному соборі УАПЦ патріархом було обрано колишнього єпископа Переяславського і Січеславського Дмитрія (Ярему). Його інаугурація відбулась 14 жовтня в Києві. Очолювана ним Церква об'єднувала понад 600 парафій, що не увійшли до складу УПЦ КП¹⁰.

Новим випробуванням для взаємовідносин Православних церков стали події, що мали місце після смерті патріарха УПЦ КП Володимира (Романюка). Митрополит Філарет, який контролював ситуацію в УПЦ КП, почав готуватись до виборів на патріарший престол. Це викликало опозицію. 10 січня 1995 р. в місті Рогатині (Івано-Франківська обл.) п'ятдесят благочинних підписали звернення до Синоду УПЦ КП, в якому запропонували митрополиту Філарету офіційно відмовитись від висунення своєї кандидатури на патріаршу посаду¹¹. Проте митрополитові Філарету вдалось нейтралізувати опозицію.

20 жовтня 1995 р. відбувся Помісний собор УПЦ КП, на якому Патріархом було обрано Філарета. За нього проголосувало 160 делегатів із 174 (4 – проти, 9 – утримались, 1 бюлетень визнано недійсним)¹². Проте частина духовенства, що не сприймала митрополита Філарета як патріарха, вирішила не брати участі в цьому Соборі. Вони зібрались у київському Феодосійському монастирі й підписали Акт про об'єднання з УАПЦ. Серед владик, які залишили УПЦ КП, були митрополит Галицький, керуючий Івано-Франківською єпархією Андрій, архиєпископи Вінницький і Брацлавський Роман, Тернопільський і Бучацький Василь, керуючий справами Київського патріархату, єпископ Хмельницький і Кам'янець-Подільський Мефодій. Об'єднання було здійснене за умови, що предстоятель УАПЦ, патріарх Димитрій (Ярема) буде перебувати на своїй посаді до проведення собору і складе на ньому свої повноваження¹³. До цього часу об'єднані Церкви для обрання нового патріарха повинні були керуватись статутом УАПЦ, зареєстрованим у жовтні 1990 р., без тих змін і доповнень, які були внесені на об'єднувачому соборі в червні 1992 р.¹⁴.

В результаті даного акту УАПЦ значно зміцнила свої позиції і стала вагомим конкурентом УПЦ та УПЦ КП.

Однак УАПЦ, незважаючи на її зміцнення за рахунок УПЦ КП, не змогла розвинути тенденцію до зміцнення. Особливістю її внутрішньо-церковного життя було те, що вона не була централізованою структурою, а швидше конфедерацією єпархій.

Впродовж 1990-х рр. досить напруженими залишались і стосунки УПЦ й УПЦ КП. Слід відзначити, що УПЦ Київського патріархату були здійснені спроби до об'єднання з УПЦ ще в 1993 р. Було навіть опубліковано “Звернення до єпископату духовенства та мирян Української православної церкви, канонічно підпорядкованої Московському патріархату”. В Зверненні пропонувалось обговорити можливі шляхи об'єднання на рівні парафій, благочинній та єпархій обох Православних церков і до вересня 1993 р. винести свої

пропозиції на загальноцерковне обговорення. Також передбачалось провести до вересня 1993 р. консультативні зустрічі керівництва УПЦ Київського патріархату з УПЦ з метою попереднього погодження цього об'єднання. Визначити терміни та умови проведення Всеукраїнського православного собору для об'єднання українського православ'я та обрання єдиного глави Помісної Української православної церкви повинна була згідно "Звернення" загальна передсоборна нарада, яку планувалось провести у першій половині вересня 1993 р.¹⁵

У свою чергу УПЦ теж була за об'єднання, але погоджувалась об'єднатись не в Українську помісну православну церкву, а заради підпорядкування Московському патріархату¹⁶.

Подальшому погіршенню взаємовідносин між УПЦ КП, з одного боку, та УПЦ і РПЦ, з іншого, стало піддання анафемі патріарха УПЦ КП Філарета. Акт про відлучення від церкви через анафемствування прийняв 20 лютого 1997 р. Архиєрейський собор Руської православної церкви¹⁷. В „Акті про відлучення від Церкви монаха Філарета (Денисенка)” у провину патріарху Філарету ставилось, що він не покався і продовжував розкольницьку діяльність, які він розповсюдив за межі РПЦ, сприяючи поглибленню розколу в Болгарській православній церкві, що він приймав у спілкування розкольників з інших Помісних Православних церков, що він, будучи позбавленим сану, продовжував здійснювати богослужіння і хіротонії і йменувався патріархом Київським і всієї Русі-України¹⁸.

Звичайно, патріарх УПЦ КП Філарет акт Архиєрейського собору РПЦ не визнав. На його думку, це було втручанням у внутрішні справи Київського патріархату і намаганням залякати православних українців, що не підкорювались РПЦ. Рішення лютого собору РПЦ унеможливило будь-який діалог між УПЦ КП та УПЦ в єдності з Московським патріархатом. Метою рішень собору РПЦ було блокування навіть гіпотетичних шляхів до об'єднання православних в Україні, створення потужної пропагандистської хвилі, яка б завдала нищівного удару по УПЦ КП, показати “розкольникам” їхню майбутню перспективу.

Українська влада, розуміючи, що напружені взаємовідносини між православними конфесіями явно не сприяють стабільності в суспільстві, намагалась поліпшити ситуацію через укладання різних документів – договорів між конфесіями.

Одним з кроків в напрямку стабілізації релігійного церковного життя і мирного співіснування різних конфесій стало підписання 21 липня 1997 р. в присутності Президента України Л. Кучми з ініціативи глав та предстоятелів конфесій Меморандуму християнських конфесій України про несприйняття силових дій у міжконфесійних взаєминах. Свої підписи під меморандумом поставили представники 15 християнських конфесій, серед них: митрополит Київський і всієї України Володимир (Сабодан) (УПЦ); патріарх Київський і всієї Русі – України Філарет (УПЦ КП); єпископ Любомир Гузар (УГКЦ); патріарх Київський і всієї України Димитрій; митрополит Львівський і Галицький Петро (УАПЦ); єпископ Маркіян Трохим'як (РКЦ) та інші¹⁹. В Меморандумі зазначалось: “Щиро переконані, що це наша спільна воля – є воля християн України, і закликаємо усіх вірних християнських церков України: не шукаймо ворога серед братів своїх...”²⁰. З нагоди підписання Меморандума Президент України Л. Кучма проголосив, що “досить чвар і розбрату. Треба жити за високими християнськими принципами, утверджувати миролюбство і високу духовність української нації, допомагати її становленню і процвітанню”²¹.

Однак даний документ явно не спростив міжконфесійні відносини. Через кілька місяців погіршали стосунки між УПЦ КП та УАПЦ. У вересні 1997 р. від УАПЦ до УПЦ КП відколовся разом з духовенством та парафіями митрополит Тернопільський і Бучацький Василій. В жовтні 1997 р. під юрисдикцію Української православної церкви Київського патріархату була прийнята Львівська єпархія Української автокефальної православної церкви. Лише останній акт збільшив УПЦ КП на 150 парафій²².

Намагалась влада утворити й різні організації, які б сприяли миру і стабільності в релігійній сфері. Позитивним рішенням, спрямованим на врегулювання суперечок між конфесіями, було утворення з ініціативи Президента України Л. Кучми у грудні 1996 р.

Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій. Вона була заснована як представницький міжконфесійний консультативно-дорадчий орган, метою якого було об'єднання зусиль релігійних та відповідних громадських організацій з національно-духовного відродження України; координація міжцерковного діалогу як в Україні, так і за її межами, участь в розробці поточних та довгострокових прогнозів з питань державно-церковних відносин та проектів нормативних актів з цих питань; здійснення колективних заходів добродійного характеру. До складу Ради входило 15 керівників найпоширеніших в Україні Церков і релігійних організацій, що представляли майже 93 відсотки загальної релігійної мережі²³.

Слід відзначити, що спроби розпалення ворожнечі на релігійному ґрунті не припинялись впродовж всіх 1990-х рр. До них вдавались не лише представники релігійних організацій, але й окремі світські та релігійні засоби масової інформації. Вияви релігійної нетерпимості щодо віросповідних переконань інших співвітчизників, спроби поставити під сумнів їх громадську позицію у зв'язку з конфесійною належністю не лише створювали напругу у відносинах між представниками різних конфесій в Україні, але й загрожували суспільному миру та злагоді в країні. Релігійна нетерпимість, зневажання релігійних переконань інших людей позначались негативно на взаємовідносинах між релігійними конфесіями, станом суспільної моралі, на міжнародній репутації України.

У зв'язку з цим Державний комітет України оприлюднив в жовтні 1999 р. заяву, в якій нагадував про те, що зазначені факти є порушенням закону. В Заяві підкреслювалось: "Оскільки загострення цієї проблеми безпосередньо стосується сфери компетенції державного органу у справах релігій, Держкомрелігій України вважає за необхідне заявити, що будь-яке розпалення релігійної ворожнечі та образи на адресу релігійних організацій і громадян у зв'язку з їх релігійними переконаннями, в який спосіб вони не були вмотивовані та оприлюднені, є порушенням Конституції України, чинного законодавства про свободу совісті"²⁴.

Необхідно додати, що в частині конфліктів між релігійними організаціями винуваті були і самі посадові особи. Даючи огляд правопорушень на релігійному ґрунті, начальник управління правової та експертної роботи Держкомрелігій В. Климов писав, що чималу частку їх вчинили досвідчені посадові особи, які "керувались не законом, а особистими політичними чи конфесійними симпатіями, приймали необґрунтовані адміністративні рішення і цим, як правило, загострювали й без того складну релігійну ситуацію"²⁵.

Все ж попри складність релігійної ситуації в кінці 1990-х рр. конфліктність перестала бути визначальною рисою релігійно-церковного життя. У 1998 році майже втричі зменшилось число осіб, притягнутих до відповідальності за порушення чинного законодавства щодо релігії та Церкви; з 450 до 350 зменшилась кількість вогнищ гострого протистояння з приводу володіння культовими спорудами²⁶.

Впродовж 1990-х рр. спостерігалась тенденція до зменшення "гарячих точок". Наприклад, на 1997 р. у Львівській області їх число зменшилось в сім разів: з 850 до 125, на Тернопільщині – у 3,5 рази: з 296 до 81. На Івано-Франківщині їх як п'ять років тому було понад 150²⁷.

Підбиваючи підсумки, слід відзначити, що стосунки між православними конфесіями в Україні характеризувалися своєю неоднозначністю та напруженістю. Їх особливістю був релігійний конфлікт, який мав місце впродовж усіх 1990-х рр. і виходив за цей період. Конфлікт між православними конфесіями виник внаслідок зіткнення різних релігійних груп з приводу автокефалії та пов'язаних з нею проблем – церковної діяльності, питань побудови релігійної структури тощо.

Міжцерковний православний конфлікт впродовж 1990-х рр. змінював свої риси. Спочатку він значною мірою проявлявся через захоплення храмів, пізніше основним стало ідеологічне протистояння.

Спроби подолати конфлікт з боку різних конфесій виявились невдалими, оскільки при цьому вони переслідували насамперед власні інтереси, що не могло не залишитись поза

увагою їх “конкурентів”. Різні лозунги з приводу мирного співіснування, заклики до єдності мали переважно декларативний характер, вони мали засвідчити перед широкими масами про християнську позицію даної конфесії. Однак, коли доходило до конкретних справ, декларації забувались, кожна із сторін не бажала поступитись своєю позицією.

Складні, напружені стосунки між православними конфесіями обмежували реалізацію їх внутрішніх резервів, певною мірою дискредитували Церкву в очах широких мас, не сприяли духовному розвитку народу України.

В наступних публікаціях автор більш глибоко проаналізує весь спектр міжконфесійних взаємин.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Смирнов С.А. Православ'я в контексті сучасних соціально-політичних процесів в Україні (90-ті роки): Дис. канд. політ. наук. / НАН України Ін-т політ. і етнонац. досліджень. – К., 1998. – С.33;
2. Смирнов С.А. Назв. праця. – С.29;
3. Бондаренко В., Єленський В. Церква, держава, суспільство // Людина і світ. – 1994. – № 1. – С.7;
4. “Вірте і переможемо”: [Запис розмов із Зіновієм Думою – головою підкомісії з питань релігії Верховної Ради України, народним депутатом] // Людина і світ. – 1992. – № 5–6. – С.5-6;
5. Там само. – С.6;
6. Васьковський Г. “Гарячі точки”: стан справ і шляхи врегулювання / У Державному комітеті у справах релігій // Людина і світ. – 1997. – № 10. – С.32;
7. Черемис В. Голгофа українського православ'я. – К., 1998. – С.232;
8. Там само. – С.238;
9. Постанова Священного Синоду Української Православної Церкви – Київського Патріархату // Православний вісник. – 1992. – № 9-12. – С.5;
10. Собор обирає патріарха // Людина і світ. – 1993. – № 10-12. – С.15;
11. Постанови Всеукраїнського Православного Собору Української Православної Церкви Київського Патріархату // Православний вісник. – 1993. – № 10-12. – С.4;
12. Патріарх Київський і всієї Руси – України Володимир // Православний вісник. – 1993. – № 10-12. – С.3;
13. Новий патріарх УАПЦ // Людина і світ. – 1993. – № 10-12. – С.15;
14. Єленський В. Релігія і українське суспільство: огляд подій 1995 року // Людина і світ. – 1996. – № 1-2. – С.7;
15. Коханець Л. Розкол у православ'ї триває // Голос України. – 1995. – 24 жовтня. – № 201. – С.2; “Патріарх Володимир за свою жизнь не сделал столько, сколько сделал своей смертью...” Сказал на Поместном Соборе избранный патриархом УПЦ КП митрополит Филарет // Киевские ведомости. – 1995. – 21 октября. – № 198. – С.2;
16. Там само.; Єленський В. Релігія і українське суспільство: огляд подій 1995 року // Людина і світ. – 1996. – № 1-2. – С.7;
17. Коханець Л. Назв. праця. – С.2; Смирнов С.А. Назв. праця. – С.99;
18. Звернення до єпископату, духовенства та мирян Української Православної Церкви, канонічно підпорядкованої Московському Патріархату // Православний вісник. – 1993. – № 7-9. – С.9-10;
19. Що заважає об'єднанню: [Інтерв'ю із заступником патріарха УПЦ КП митрополитом Філаретом] // Православний вісник. – 1993. – № 7-9. – С.12;
20. Акт об отлучении от Церкви монаха Филарета (Денисенко) // Журнал Московской патриархии. – 1997. – №4. – С.20;
21. Там само. – С.19;
22. Меморандум християнських конфесій України про несприйняття силових дій у міжконфесійних відносинах // Людина і світ. – 1997. – № 8. – С.25-26;
23. Урядовий кур'єр. – 1997. – 24 липня. – № 133-134. – С.3;
24. Там само. – Людина і світ. – 1997. – № 8. – С.26;
25. Урядовий кур'єр. – 1997. – 24 липня. – № 133-134. – С.3;
26. Миротворче покликання Церкви і Виступ Президента України з нагоди підписання Меморандуму християнських конфесій України // Урядовий кур'єр. – 1997. – 24 липня. – № 133-134. – С.3;
27. Смирнов С.А. Назв. праця. – С.119;
28. Звернення Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій до народних депутатів України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів обласних, міських і районних рад / У Державному комітеті у справах релігій // Людина і світ. – 1997. – № 10. – С.25;
29. Заява Державного комітету України у справах релігій / У Державному комітеті у справах релігій // Людина і світ. – 1999. – № 10. – С.24;
30. Климов В. Правопорушення на релігійному ґрунті: 1986–1996 роки / У Державному комітеті у справах релігій // Людина і світ. – 1997. – № 8. – С.32;
31. Інформаційний звіт Державного Комітету України у справах релігій за 1998 рік „Про стан та тенденції розвитку релігійної ситуації, державно-церковних відносин в Україні: Про міжцерковні конфлікти / У Державному комітеті у справах релігій // Людина і світ. – 1999. – № 11-12. – С.27;
32. Васьковський В. Назв. праця. – С.32.

К.М.Ніколаєць

РЕФОРМУВАННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА У РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

За темпами і глибиною реформування сільське господарство істотно відрізняється від індустріальних галузей виробництва. На селі значно важче подолати той соціально-економічний устрій, впровадження якого у 1930-ті рр. коштувало тоталітарній державі великих зусиль, а селянам – колосальних жертв. Починаючи з 1994 р., прийнято понад 20 Указів